

Dr. İbrahim Refik Saydam'ın Hayatı ve Koruyucu Hekimlikteki Başarıları*

Dr. İbrahim Refik Saydam's Life and Achievements in Preventive Medicine

Hülya Şimşek¹

¹Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.

<https://orcid.org/0000-0001-8636-9033>

ÖZ

İstanbul'da 1881 yılında doğan Refik Saydam, mahalle mektebini bitirdikten sonra Fatih Askeri Rüştiyesi'ne girmiş ve Askeri Tıbbiye'den "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle mezun olmuştur. Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde bulunan Histoloji ve Embriyoloji bölümlerinde üç yıl çalışmıştır. "Eğitim amacıyla Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler" için açılan sınavı kazanarak Almanya'ya gönderilmiştir. Askerlikte yarbaylığa kadar terfi etmiştir. Dr. İbrahim Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sağlık bakanı ve 4. başbakanıdır. Kesintilerle 14 yıl süren bu görevlerinde sağlık hizmetlerinin temellerini atarak ülkemize büyük katkılar sağlamıştır. Bakanlığı sırasında, bugünkü Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilâtını kurmuş, koruyucu sağlık hizmetleriyle ilgili çok önemli kanunları çıkarmıştır. Hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla gerekli okulların açılmasını sağlamıştır. Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha okulunu açarak (1928) bulaşıcı hastalıklardan korunmak için tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının yanı sıra tetanos ve dizanteri serumlarının üretilmesine öncülük etmiştir ve buradan I. Dünya Savaşı boyunca ordu ihtiyacı karşılanmıştır. Tifüse karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçmiştir; I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmıştır. İstanbul ve Ankara gibi merkezi kentlerde Verem Sanatoryumlarını kurmuştur. Yıllardır desteklediği, Kızılay Cemiyetinin Genel Başkanlığına getirildiğinde (1925) yine bu büyük hayır ve yardım kurumumuza da 14 yıl süreyle önemli katkılar sağlamıştır. Kızılay'ın ülke seviyesinde gelişmesi, ilerlemesi, milletlerarası seviyede isminin yaygınlaşması ve itibar kazanması da o dönemde olmuştur. Yoğun çalışmalarının devam ettiği bir günün bitiminde 00.40'ta kalp krizi sonucu vefat etmiştir (8 Temmuz 1942). Yaptıklarıyla övünmeyen ama söylediklerini yapan bu alçakgönüllü devlet adamı hiç evlenmemiş ve mirası (yalnızca 2 ev birisi babadan kalma, diğeri ise Atatürk'ten hediye)'ni da Darüşşafaka ve Kızılay'a bağışlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Refik Saydam, Koruyucu Hekimlik, Sağlık, Hıfzıssıhha, Aşılar.

ABSTRACT

Refik Saydam, who was born in Istanbul in 1881, graduated from the neighborhood school and then enrolled in the Fatih Military Junior High School. He graduated from the Military Medical School with the rank of "Medical Captain". He worked in the Histology and Embryology departments at the Gülhane Military Medical Academy for three years. He passed the exam held for "interns to be sent to Germany and France for training purposes" and was sent to Germany. He was promoted to lieutenant colonel in the military. Dr. İbrahim Refik Saydam is the first Minister of Health and the 4th Prime Minister of the Republic of Turkey. He made great contributions to our country by laying the foundations of health services in his duties that lasted 14 years with interruptions. During his ministry, he established the current Ministry of Health and Social Assistance organization and enacted very important laws regarding preventive health services. He enabled the opening of necessary schools to train physicians, nurses, midwives and health officers. By opening the Hygiene Institute and Hygiene School (1928), he pioneered the production of typhoid, dysentery, plague and cholera vaccines as well as tetanus and dysentery sera to protect against infectious diseases and from here the needs of the army were met throughout World War I. The vaccine he prepared against typhus has entered the medical literature; it was used in the German army in World War I and in the Turkish War of Independence. He established Tuberculosis Sanatoriums in central cities such as Istanbul and Ankara. When he was appointed as the President of the Red Crescent Society, which he had supported for years (1925), he made significant contributions to this great charity and aid institution for 14 years. It was during that period that the Red Crescent developed and progressed at the national level, and its name became widespread and gained a reputation at the international level. He died of a heart attack at 00.40 at the end of a day of intense work (July 8, 1942). This humble statesman, who did not boast about his deeds but did what he said, never married and donated his inheritance (only 2 houses, one inherited from his father and the other a gift from Atatürk) to Darüşşafaka and Kızılay.

Keywords: Refik Saydam, Preventive Medicine, Health, Hygiene, Vaccines.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):18-25

DOI: 10.31020/mutfd.1401610

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 8 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 15 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Hülya Şimşek <hsimsek_tr@yahoo.com>

Giriş

Yakın zamanda dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi pek çok önemli hastalığın tanı, tedavi ve takibini geciktirmiştir. Dünyada ilk ölüm sebebi arasında yer alan ve küresel bir halk sağlığı sorunu olan Tüberküloz (TB) da bunlardan biridir.¹ Robert Koch 24 Mart 1882 yılında TB'nin etkeni olan *Mycobacterium tuberculosis* basiliyi keşfetmiştir.² Bu güne ithafen her yıl "24 Mart Dünya Tüberküloz Günü" olarak anılmaktadır. Dr. İbrahim Refik Saydam Ankara ve İstanbul'da Verem Sanatoryumlarını kuran Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Sağlık Bakanı olmasının yanı sıra, kesintilerle 14 yıl süren bu görevinde sağlık hizmetlerinin temellerini atarak büyük katkılar sağlayan önemli bir şahsiyettir (**Şekil 1**).

Şekil 1. Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Başbakanı (25 Ocak 1939) Dr. Refik Saydam.³

1928 yılında Hıfzıssıhha Enstitüsü ile Hıfzıssıhha okulunu kuran kişi; Ankara, Sıhhiye'de konuşlanmış olan 83 yıllık kuruluş amacına uygun olarak benimsediği misyon ve vizyonuyla köklü bir geçmişe sahip olan ve kendi adıyla anılan "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı"nda Dr. İbrahim Refik Saydam'ın bir büstü de yer almaktadır. Hıfzıssıhha Enstitüsü diğer adıyla Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı "Sağlıkta Dönüşüm Projesi" kapsamında 2011 yılında lağvedilmiş ve ismi de değiştirilmiştir. Artık Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü bünyesinde "Mikrobiyoloji Referans Laboratuvarları ve Biyolojik Ürünler Daire Başkanlığı" olarak isimlendirilmektedir. Başkanlığa bağlı 18 laboratuvar yer almaktadır.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı lağvedilmeden önce altı yıllık bir çalışma hayatım olduğu için çok mutluyum. Bu kurumda ilk göreve başlayıp oradan emekli olan çalışanlardan Refik Saydam'ı saygıyla anarak kurumun geçmişini dinlediğimde ve kütüphanesine gidip 1930'lu yıllara ait dergileri karıştırırken Hıfzıssıhha Enstitüsünde yapılan çalışmaların dünya literatürlerine geçtiğini ve o yıllarda birçok aşının da burada üretilmiş olduğunu öğrendiğimde gurur duymamak imkânsız!

İbrahim Refik Saydam İstanbul'da 8 Eylül 1881 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası İstanbul'da Balkapanı'nda yağ ticareti yapan Hacı Ahmet Efendi, annesi ise bir tüccar kızı olan Fatma Nefise Hanım'dır. Refik Saydam'ın bir ağabeyi ve bir de kız kardeşi vardır.⁴

Refik Saydam mahalle mektebini bitirdikten sonra 1892 yılında Fatih Askeri Rüştiyesi'ne ve 1896'da İstanbul Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. İstanbul Askeri Tıbbiye'den "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle 22 Ekim 1905'te mezun olmuş, üç yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde Histoloji ve Embriyoloji bölümlerinde çalışmıştır.⁵ Ardından 15 Nisan 1908'de Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu Merkez Hastanesine atanmıştır. Bir yıl sonra Maltepe Askeri Hastanesine başlamış ve 11 ay sonra buradan da Umumî Levazımat Dairesi Askeri Fes Fabrikası hekimliğine görevlendirilmiştir. Bu sırada, "eğitim amacıyla Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler" için açılan sınavı kazanarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri ile hekim, eczacı, kimyager ve veteriner subaylardan oluşan bir grupla 4 Ağustos 1910'da Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg Altıncı Zırhlı Süvari Alayı'nda staj yapmıştır. Alman Ordusunun manevralarına, "Alman Sahra Sıhhiye Subayı" gibi katılmış ve tekrar Berlin'e dönerek ünlü Charite Kliniği'nde yüksek geliştirme eğitimi görmüştür.

Balkan Harbinin başlaması üzerine 26 Eylül 1912'de İstanbul'a dönerek Antalya Redif Fırkası İkinci Seyyar Hastanesi'nde görev alıp 18. Kolordu ile cepheye hareket etmiştir. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında görülen kolera salgınının mücadelesine fiilen katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, seferberliğin ilanı üzerine, Süleyman Numan Paşa'nın yanında, Sıhhiye Umum Müfettişliği Yardımcılığına tayin edilerek, mütareke sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Ülkemizde aşılama çalışmaları, 1892'de İstanbul'da Aşıhanenin kurulmasıyla başlamıştır. Sahra Genel Müfettiş Muavini olan Dr. Refik Saydam, 1914'te İstanbul Bakteriyoloji hanesini yeniden yapılandırmıştır, 1917'de ise Sivas ve Şam'a da Bakteriyoloji haneleri açmıştır.⁶ Buralarda tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılmasının, tetanos ve dizanteri serumlarının üretilmesine yönelik yoğun çalışmalar yaparak Birinci Dünya Savaşı boyunca ordu ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Tifüse karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçmiştir ve Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmıştır.

Binbaşılığa terfi ettikten sonra 29 Mart 1916'da Berlin'de toplanacak cerrahi kongresine katılmak ve harp cepheleindeki sağlık teşkilatını görmek üzere, bir sağlık heyeti ile birlikte Almanya'ya gitmiştir. Başkumandan Enver Paşa'nın emri ile İstanbul'da kurulan Yedek Subay Muayene Heyetinde görev alarak aynı yıl Galiçya'daki Türk kolordusunun sağlık teşkilatını denetlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son bulması üzerine 28 Nisan 1919'da İzmit Askerî Kumaş Fabrikası Hekimliği'ne, ardından 5 Mayıs 1919'da geçici olarak Dokuzuncu Ordu Sağlık Müfettiş Yardımcılığı'na atanmıştır. Ülkenin kurtuluşu için girişilecek mücadelede Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a gitmiştir. Ordu Müfettişliği Karargâhı ile birlikte Samsun'dan itibaren Havza, Amasya, Sivas ve Erzurum'u gezerek Millî Mücadele için düzenlenen Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmıştır (**Şekil 2**).^{7,8} Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının dağıtılması üzerine 10 Eylül 1919'da Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi Şefliği'ne atanmıştır. Fakat bu görevi kabul etmeyerek ordudan ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek ülkenin o buhranlı günlerinde yine Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olmuştur.

Şekil 2. Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün arkasında (sağında, gözlüklü) Dr. Refik Saydam.⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde, Doğu Beyazıt Mebusu olarak, siyasî hayata başlayan Dr. Refik Saydam (23 Nisan 1920), TBMM Hükümetinin Millî Savunma Vekaletine bağlı Sağlık Dairesi Başkanı olarak atanmıştır (11 Mayıs 1920). Yarbaylığa 1 Mart 1921'de terfi ettikten on gün sonra TBMM tarafından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı-SSYB) görevine seçilerek bu görevi 20 Aralık 1921 tarihine kadar sürdürmüştür.^{10,11}

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra 30 Ekim 1923 tarihinde Birinci İsmet Paşa Hükümeti'nde Sağlık Bakanı olarak görevlendirilmiştir.⁶ Bu görevini İkinci İsmet Paşa Hükümeti'nde de 21 Kasım 1924 tarihine kadar sürdürmüştür ve 4 Mart 1925 tarihinde Üçüncü İsmet Paşa Hükümeti'nde yeniden Sağlık Bakanlığı görevine atanmıştır. Bu görevde de 25 Ekim 1937 tarihine kadar kalmıştır. Ekim ayı (1937) sonlarında, Hükümet değişikliği sebebiyle kabinede görev almamıştır, rahatsızlandığı için tedavi amacıyla Viyana'ya gitmiştir.

Bakanlığı sırasında, bugünkü SSYB teşkilâtını kurarak koruyucu sağlık hizmetleriyle ilgili çok önemli kanunlar çıkarmıştır. Hekim, hemşire, ebe ve sağlık memuru yetiştirmek amacıyla gerekli okulların açılmasını sağlamıştır. Yıllardır desteklediği, Kızılay Cemiyetinin 8 Ağustos 1925'te Genel Başkanlığı'na getirildiğinde ömrünün uzun yıllarını verdiği yoğun devlet hizmetleri yanında, bu büyük hayır ve yardım kurumumuza da önemli katkılar sağlamıştır. Kızılay'ın ülke seviyesinde gelişmesi ve ilerlemesi, milletlerarası seviyede isminin yaygınlaşması ve itibar kazanması da Dr. Refik Saydam'ın Genel Başkanlığı döneminde olmuştur.

Ayrıca başta Başbakan olmak üzere diğer bazı bakanlara pekçok kez vekâlet etmiştir. Davet üzerine, Mayıs 1929'da, Bakanlık Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Asım Arar ile birlikte, üç ay süreyle Kuzey Amerika'ya giderek sağlık hizmetleri konusunda incelemelerde bulunmuştur.¹²

Atatürk'ün ölümü (10 Kasım 1938) üzerine yeniden kurulan Celâl Bayar kabinesinde İçişleri Bakanı olan Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939'da Celâl Bayar'ın Başbakanlık'tan istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Başbakanlığı, İkinci Dünya Savaşı sancılarının ve ekonomik buhranların ülkeleri sardığı, savaşın hudutlarımıza kadar geldiği yıllara rastlamaktadır. Ama yine üç yılı aşan Başbakanlığı döneminde de aynı sabır ve titizlikle çalışmıştır.

Soyadı Kanunu'nun kabul edildiği 21 Haziran 1934 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Dr. Refik'e kendisine, yaşantısına ve karakterine uygun olarak "Saydam" soyadını vermiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi (1925) ve Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi (1974) tarafından kendisine Fahri Profesörlük ünvanları verilmiştir.

Kardeşlerine karşı büyük sevgi ve bağlılığı olan Dr. Refik Saydam, hiç evlenmemiştir. Büyük kardeşi eski İçel Milletvekili Hakkı Saydam'ın (1940 yılında) ve arkasından kız kardeşinin ölümüne çok üzümüştür. Haziran ayı (1942) sonunda hafif bir Angina pectoris nöbeti geçirmesine rağmen 3 Temmuz'da ithalât ve ihracat firma sahipleriyle görüşmek için trenle Ankara'dan İstanbul'a gitmiştir. Orada; İstanbul'un ihtiyaçları üzerine bilgiler almıştır ama işlerinin istediği gibi düzenlenmediği için ıstırap duymaktadır, odun kömür meselelerini ne olursa olsun çözümleneceğini, bu davanın kendi davası olduğunu söylemiştir. Bu temasları sırasında çok sigara ve birkaç saat içinde birkaç fincan kahve içtiği dikkatleri çekmiştir. Akşam yemeğinde Taksim'de ilgili Bakanlık görevlileri ve Vali Dr. Lütfi Kırdar ile birlikte. O gün çok yorulmuştur. Gece saat 21.20 sıralarında, kaldığı Pera Palas Oteline gitmek üzere ayrılırken uğurlayanların ellerini sıkarken, neşeliydi, çünkü meseleleri çözme inancındaydı. Yanındakilere: *"İşte geldik gidiyoruz, şen olsun Halep şehri!"* esprisini de yaptı. Saat 23.30'da otele gelerek istirahate çekilen Başbakan Dr. Refik Saydam, yaklaşık 15 dakika sonra saat 23.45'te kalp bölgesinde hissettiği şiddetli bir ağrı üzerine sakin ve her zamanki nezaketli tavırlarıyla, *"telaşlanmayın ama bana bir doktor bulsak fena olmaz"* demiştir! Maalesef Başbakan Dr. Refik Saydam, müdahale edilemeden 00.40'ta tekrar gelen bir kriz sonucu vefat etmiştir (8 Temmuz 1942).¹¹

İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ölüm nedeniyle *"Dr. Refik Saydam'ı millet hizmetinde vücudunun son takatini tükettikten sonra kaybettik. Dr. Saydam, Devlet hizmetinde her türlü şahsî ve hususî menfaat kaydından uzak olan temiz misallerden biri olarak da, tarihimizde daima yaşayacaktır. İradesi ve seciyesi kuvvetli bir arkadaşımızdı. Temiz ve doğru bildiği hareketlerde uğraşma hissi zorlu; hiç bir menfaat, hiç bir nüfuzdan ürkmeyecek kadar gözü pekti. Vatan, uzun bir çalışma devrinin kemâle eriştiği bir evladının hizmetlerinden çok istifade edeceği bir zamanda, ondan mahrum kalmıştır. Acımız büyüktür. Rahmetliye hizmet ve kadirbilir duygular göstermek yalnız borcumuz değil, yetişecek nesillere karşı güzel örnek vermek için de, müspet ve ciddî vazifemizdir. Dr. Saydam, üzerindeki vazife emanetlerini şerefle teslim etmekte mümtaz bir bahtıyarlığa ermiştir. Millet hadimi büyük vatanseveri, Türk Milletinin hâtırasına hürmetle tevdi ediyoruz."* ifadelerini dile getirmiştir.¹³ Başbakan Dr. Refik Saydam'ın ölümü sebebiyle, o gün bütün bayraklar yarıya indirilmiştir ve bütün Türkiye mateme bürünmüştür. Naaşının bulunduğu Beyoğlu İlk Yardım Hastanesi'nde 9 Temmuz günü yapılan dinî merasimden sonra bayrağa sarılı tabutu, top arabasında, Taksim-İstiklâl Caddesi yoluyla Karaköy'den vapurla Haydarpaşa'ya getirilmiştir. Özel bir trenle, saat 13.05'te Ankara'ya hareket etmiştir. Cenazesi yol boyunca, gece ve gündüz, geçtiği bütün şehir ve kasabalarda hazin törenlerle karşılanarak uğurlanmıştır. Tren 10 Temmuz, Cuma günü saat 09.00'da Ankara garına gelmiştir, Hacı Bayram Camii'nde kılınan cenaze namazından ve SSB önünde yapılan resmi törenden sonra Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Dr. Refik Saydam'ın Hizmetleri

Tekrar 4 Mart 1925'te Sağlık Bakanı olduğu zaman daha önce hükümet değişiklikleri sebebiyle ele alamadığı sağlık hizmetlerini köklü ve planlı bir şekilde incelemiştir. Kendi el yazısı ile Bakanlık çalışma programının ana hatlarını tespit ederek 10 başlık altında topladı:

1. Devletin sağlık teşkilatını kurmak,
2. Fazla sayıda hekim yetiştirmek,
3. Numune hastaneleri açmak,

4. Ebe ve Sağlık Memuru yetiştirmek,
5. Doğum ve Çocuk bakımevleri kurmak,
6. Verem Sanatoryumu açmak,
7. Sıtma, frengi, trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek,
8. Sağlık ve Sosyal Yardım Teşkilâtını köylere kadar götürmek,
9. Sağlık ve sosyal kanunları çıkarmak,
10. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini ve Hıfzıssıhha Okulunu kurmak.

Bu konuların her biri başlı başına gayret gerektirecek, yılları alacak, sabır, cesaret ve fedakârlık isteyecek çalışmaları gerektirmektedir. Bu özelliklere sahip olduğunu zamanla gösteren Dr. Refik Saydam, kendi eliyle çizdiği bu programı, çeşitli yokluklar içinde uygulamıştır.¹⁴

Ulus'taki Hacı Bayram semtinde bir konakta faaliyet gösteren Devlet Sağlık Teşkilatı hizmet için yeterli olmaması nedeniyle 1926 yılı kasım ayında bugünkü hizmet binalarından olan ve makamın bulunduğu binanın inşaatına başlanarak Ekim 1927 tarihinde hizmete başlamıştır. Teşkilat yapısında merkezde üç daire (Sağlık Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak kalemi) taşrada sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sıhhiye memurluklarından ibaret idi. Eldeki personel kadrosu ise; 560 hekim, 554 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hastabakıcı hemşire ve dört eczacıdan oluşmaktaydı. Bu personel kadrosu ile teşkilâtı genişletmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hizmeti köylere kadar götürmek imkansızdı. Dr. Refik Saydam, teşkilâtlanmada en önemli meselenin personel yetiştirilmesi, dengeli dağılımı ve bütçe imkanlarının artırılması olduğunu biliyordu.⁶

Dr. Refik Saydam'ın 1925 yılında Bakanlık görevine başladığı zaman ülke nüfusunun %80 kadarı trahom, sıtma ve verem hastalıkları tarafından esir alınmıştır. Trablusgarp savaşı ve üst üste gelen felâketlerden sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla insanlarımız refaha ulaşmıştı. Mücadeleyi yapacak hekim bulmakta sıkıntı çekilmekte idi. Dr. Refik Saydam mücadeleye katılacak hekimlere 750 lira maaş vadetti. Bu durum ülkemizin birinci derecede halledilmesi gerekli meselesi idi. Savaştan henüz çıkmış bir devletin imkânsızlıkları içinde, sağlık bakanı olarak hizmet vermek kolay değildi. Bitmek bilmeyen bir enerji ve sabırla yapılmakta olan işleri takip etti.

Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün Kuruluşu

Koruyucu sağlık hizmetlerini hedef alarak alt yapı kurma çalışmalarının başında Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi gelmektedir. Bunun için 1927 yılında inşaatlara başlanmıştır. Bu başlayış o kadar önemliydi ki, Devletimizi idare eden Başbakanlığın, ihtiyacı karşılayacak bir binası yoktu! Devletimizi kuran Ordumuzun da henüz Genel Kurmay Başkanlığı binası yoktu! İşte bu şartlar altında, o günlerin Ankara'sının en büyük binaları olan hizmet binalarının inşaatlarına başlanıldı.

Koruyucu sağlık hizmetlerinde, toplumun hastalıklara karşı korunmasında aşı ve serumların büyük bir yeri vardır. Ülkemizde önce İstanbul ve Sivas'ta faaliyet gösteren Hıfzıssıhha Müesseselerinin, aşı ve serum üretimleri ve halk sağlığının korunması ile ilgili diğer konuları, ilk kez bir çatı altında, batıdaki örnekleri gibi toplamak "Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi"nin kuruluş amacı olmuştur.

Dr. Refik Saydam 26 Şubat 1927'de yaptığı bir konuşmada "Ankara'da büyük bir Hıfzıssıhha Müessesesi açılacak. Bu yıl inşaatına başlayacağız. Böylece, bütün bu teşkilâtı vücuda getirdikten sonra tek mil memlekette mevcut hekimleri sırayla Hıfzıssıhha Müessesesinde sosyal eğitime tabi tutarak halk, hayat ve sağlığı hakkında, bilhassa insanların hastalanmaması için lâzım gelen eğitimi kendilerine vermeye

çalışacağız.” demiştir. Dr. Refik Saydam, TBMM’ye sunduğu ve daha sonra 1267 sayılı kanunla, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletine bağlı Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi’nin kuruluşunu, 27 Mayıs 1928 tarihinde gerçekleştirmiştir.¹⁵ Hiç şüphe yok ki Refik Saydam’ın en büyük eseri bu teşkilattır.

Hekim meselesine gelince, o dönemde hekime acil ihtiyaç vardı ve hekimleri yetiştirmek için bir tane tıp fakültesi vardı; o da İstanbul Tıp Fakültesi idi. İkinci bir fakülte için en uygun yer Ankara idi. Ama Ankara’nın da kendine has sıkıntıları mevcuttu. Her şeyden önce alt yapı hazır değildi. Tıp fakültesine geçiş için Hıfzıssıhha Mektebi bir geçiş dönemi olacaktı. Uzun süren bir çalışmanın sonunda (1924- 1945) Tıp Fakültesi açıldı. Temel Tıp Bilimleri, Hıfzıssıhha Mektebi’nde verildi. Tıp Fakültesi 1953 yılında Cebeci kampüsüne taşınmaya kadar, Dekanlık Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan Paşa’nın idaresi altında, yine Hıfzıssıhha Mektebi’nde faaliyet gösterdi.

Ülke insanların sağlığını korumasını yürütmek, bu sahada hekimleri istihdam etmek üzere, 1923 yılında mecburî hizmet kanununu çıkarırken bir yandan da 1924 yılında tıp öğrenimini özendirmek ve maddî imkânları yetersiz yurt çocuklarına okuma fırsatı vermek için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu’nu açtırdı. 1942 yılında, bu yurdun öğrenci kapasitesi 1000’i bulmuştur.

Ele alınan ve alınacak olan hizmetlerin belli kanunlar çerçevesinde yürütülmesi amacıyla, bugün bile güncelliğini ve önemini koruyan mevzuat çalışmaları ele alındı ve gerçekleştirildi. Dr. Refik Saydam’ın Bakanlığı sırasında 51 kanun ve 18 tüzük çıkarılmıştır. Bunların en önemlileri; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, SSBY Teşkilât ve Memurin Kanunu, Tıp ve Tıp Meslekleri İcra Kanunu, Frengi ve Sıtma Mücadele Kanunları, Özel Hastaneler Kanunu, Türk Kodeksi Kanunu, Eczacılar ve Eczaneler Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Kanunu, Mecburi Hizmet Kanunu, Belediye Kanunu, Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun, Çeltik Ekimi Kanunu, Radyoloji Radyum ve Elektrikle Tedavi ve diğer Fizyoterapi Müesseseleri Hakkında Kanun’dur.¹⁴ Görüldüğü üzere sağlıkla ilgili mevzuatlarımızın nerede ise tamamına yakını Refik saydam’ın eseridir. Onun ileriye görerek hazırlattığı “1593 sayılı Ümumî Hıfzıssıhha Kanunu” bugün bir abide gibi hizmet vermektedir.¹⁶ Kurduğu organizasyonlar halen hizmet vermeye devam etmektedir.

SSBY’nin bugünkü yapısını ve hizmet uygulamasının büyük bir bölümünü, Dr. Refik Saydam’ın ele almış ve yürütmüş olduğu hizmetler oluşturmaktadır. Ölümünde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bunu, veciz olarak şu şekilde dile getirmiştir: *“Hizmetlerini teferruatiyle saymak güçtür. Fakat, Sağlık Bakanı olarak bu milletin bünyesinde canlı ve ebedî eserleri, daima hürmetle hatırlanacaktır.”*. Kasım 1936 tarihinde, Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, Hıfzıssıhha Mektebi açılış konuşmasında, *“Bugün yıllardan beri izlediğimiz idealin, bir aşamasına daha erişmiş bulunuyoruz. Türk Hıfzıssıhha Mektebi açılıyor. Bu vesileden yararlanarak halkın hayat ve sağlığını ilgilendiren işlerde Sağlık Bakanlığının izlediği prensiplerden de bahsetmek fırsatını bulduğum için ayrıca sevinç duyuyorum. Asırlardan beri Türk vatanının, Türk milletinin, birçok cephelerde olduğu gibi, ihmal edilmiş sağlık varlığını temin için bize fırsat veren büyük şefimiz Atatürk’e büyük Başbakanımız İnönü’ye buradan bir kere daha minnet ve şükranlarımı arz ederim.”* demiştir.

İstanbul Tıp Fakültesi 1930 mezunlarından Mediha Eldem isimli genç bir hanım hekimi, Ankara Sağlık Müdürlüğü emrindeki bir Hükümet Tabipliği kadrosuna tayin etmiş ve sonra da bu genç kızı Bentderesindeki genelevin perişan durumunu düzeltmek üzere görevlendirmiştir. Dr. Mediha Eldem, bu görevi cesaretle üstlenerek, genelev kadınları ile yakın ve şefkatli bir bağlantı kurarak burasını sağlıklı bir hale getirmiştir. Dr. Refik Saydam, bu başarısı üzerine Dr. Mediha Eldem’i Ankara Numune Hastanesi Kadın Kliniği asistanlığına, imtihansız atamıştır. Dr. Mediha Eldem “Türkiye Yardım Sevenler Derneği”ni kurarak ülkemize önemli bir sosyal yardım kurumu kazandırmış ve ölümüne kadar bu Derneğin başkanlığını yapmıştır.

“Türkiye’nin Pasteur”ü olarak bilinen ömrünü kuduz hastalığına adayan Dr. Zekâi Muammer Tunçman (Mikrobiyolog) Dr. Refik Saydam ile ilgili olarak bir anısında: *“1930’lu yılların başında, Diyarbakır Kuduz Tedavi*

Müessesesinde görevli bulunuyordum. Görev değişikliği nedeniyle İstanbul'a dönüyordum. Ankara'ya davet edildim. Bakan Dr. Refik bana müessesenin işleyişi hakkında sorular sordu ve bundan sonra ne yapılması lâzım dedi. Ben de Diyarbakır'da pek kuduz vakası görülüyor. Bu hizmet Numune hastanesi vasıtasıyla verilebilir, bu sebeple müessesenin kapatılmasını bildirdim. Birden hiddetlenerek: **“Biz Cumhuriyet Hükûmeti olarak kurduğumuz müesseseleri kapatmayız. Bugün işi yok gibi görülen yerler ihtiyaç halinde çok büyük hizmet verir”** dedi. Hakikaten bir yıl sonra bir kuduz sırtlan Diyarbakır'da pek çok kişiyi ısırıldı. O zaman, benim kapatılmasını teklif ettiğim müessese ihtiyacı karşılamakta zorlandı. Ne kadar haklı olduğunu böylece anlamış oldum” demiştir.

Teşekkür

Bu derlemenin hazırlanmasında yoğun emeği geçen Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nda uzun yıllar “Aşı Üretim Kontrolleri” üzerine çalışıp oradan emekli olan Refik Saydam'ın misyon ve vizyonunu benimseyen vatansever Sayın Kimyager Mustafa Hacıömeroğlu'na sonsuz teşekkür ederim.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. healthline.com [Internet]. The Top 10 Deadliest Diseases. Available from: <https://www.healthline.com/health/top-10-deadliest-diseases#tb>.
2. Cambau E, Drancourt M. Steps towards the discovery of Mycobacterium tuberculosis by Robert Koch, 1882. Clin Microbiol Infect 2014;20(3):196-201.
3. tr.wikipedia.org [Internet]. Türkiye Cumhuriyeti eski Başbakanı tr: Refik Saydam. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam#/media/Dosya:Refik_Saydam.jpg.
4. tr.wikipedia.org [Internet]. Refik Saydam. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam.
5. scribd.com [Internet]. Refik Saydam. Available from: <https://www.scribd.com/doc/6687527/REFIK-SAYDAM%7C%C4%B0brahim>.
6. Aksakal Hİ. Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2017;27(1):219-31
7. Tevetoğlu F. Atatürk'le Samsuna Çıkanlar. 1st ed. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 1987. pp:223.
8. trthaber.com [Internet]. Sivas Kongresi'nin 101. yılı kutlanıyor. Available from: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/sivas-kongresinin-101-yili-kutlaniyor-sivas-kongresinin-onemi-nedir-513840.html>.
9. Arar İ, İğdemir U, Özerdim SN. Türkiye Ansiklopedisi, 1923-1973, 4. Cilt, İstanbul; 1974. pp:198.
10. Kocatürk U. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, 49. Cilt, Ankara: 1988. pp:90.
11. Hacıömeroğlu M. İz Bırakanlar Dr. Refik Saydam. Farmakolog (özel sayı) 1942;12.
12. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Yayınları, Ankara; 1982. pp:13.
13. dralicoskun.com [Internet]. Refik Saydam : Doktor, Sağlık Bakanı , Milli Eğitim Bakanı, Maliye Bakanı, İç İşleri Bakanı ve Başbakan. Available from: <https://www.dralicoskun.com/2020/10/23/refik-saydam-doktor-saglik-bakani-milli-egitim-bakani-maliye-bakani-ic-isleri-bakani-ve-basbakan/>.
14. Çakmak F. Cumhuriyet Türkiye'sinin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973). Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi 2023;Özel Sayı:Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye:324-53.
15. tr.wikipedia.org [Internet]. Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı. Available from: https://tr.wikipedia.org/wiki/Refik_Saydam_H%C4%B1fz%C4%B1ss%C4%B1hha_Merkezi_Ba%C5%9Fkanl%C4%B1C%C4%9F%C4%B1.
16. mevzuat.gov.tr [Internet]. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Available from: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1593.pdf>.